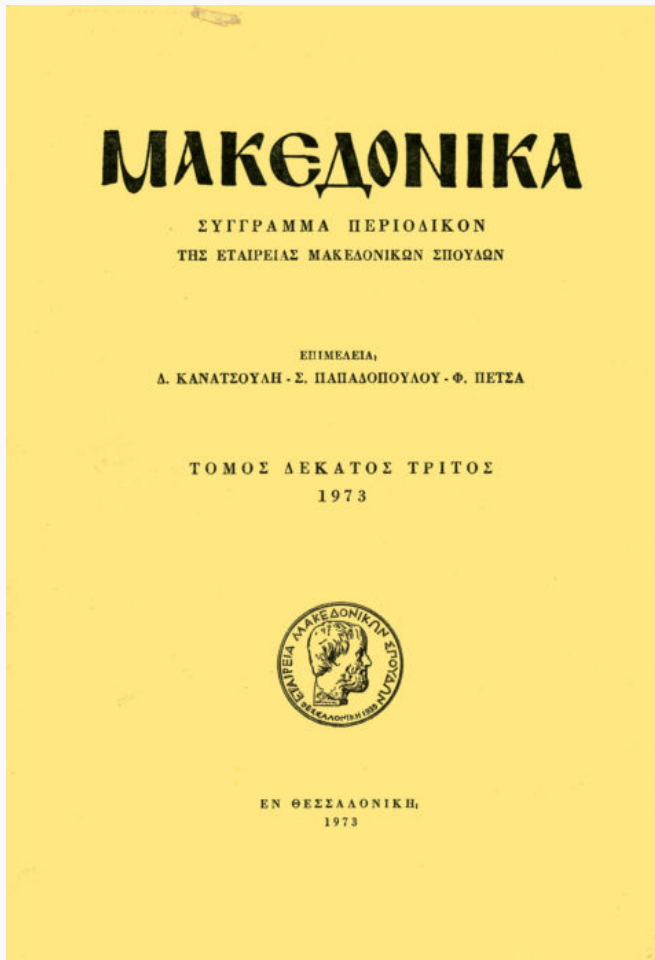

Μακεδονικά

Τόμ. 13, Αρ. 1 (1973)

Πνευματικοί άνδρες της Μακεδονίας κατά την τουρκοκρατίαν

Ζαχ. Ν. Τσιρπανλής

doi: [10.12681/makedonika.923](https://doi.org/10.12681/makedonika.923)

Copyright © 2014, Ζαχ. Ν. Τσιρπανλής

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Τσιρπανλής Ζ. Ν. (1973). Πνευματικοί άνδρες της Μακεδονίας κατά την τουρκοκρατίαν. *Μακεδονικά*, 13(1), 467–472. <https://doi.org/10.12681/makedonika.923>

Milan Vasić, Martolosi u Jugoslavenskim lemlama pod Turskom vladavinom (Οί άρματολοι εις τας Γιουγκοσλαβικας χώρας κατά την τουρκοκρατίαν), Serajevo 1967.

Ο συγγραφεύς ποιείται ευρείαν χρηση ενδιαφερουσών πηγών προερχομένων εκ διαφόρων άρχεων παραθέτων και τινας φωτοτυπίας, έχει δε υπ' όψιν του την βουλγαρικην βιβλιογραφίαν επί του θέματος, καθώς και τὰ γραφέντα παρά τών Σλάβων ιστορικών της νοτίου Γιουγκοσλαβίας, οι όποιοι άνιστορήτως άποκαλουν την περιοχην αυτήν Λαϊκήν Δημοκρατίαν της Μακεδονίας, νεόπλασμα μεταπολεμικών άπαράδεκτον εθνολογικώς και γλωσσικώς. Η άλληλεγγύη αυτή μεταξύ μερίδος συγγραφέων εν οίς και ό Vasić καθιστά τό κατά άλλα επιστημονικώς σοβαρόν και έπιμελές έργον του, με τό όποιον ασχολούμαι δι' όλίγων ενταύθα, καταβλητόν.

Ο συγγραφεύς καταγόμενος προφανώς εκ Βοσνίας χρησιμοποiei εκ της ελληνικής βιβλιογραφίας εις πλείστας περιπτώσεις και τας εργασίας μου «Άρματολοι και κλέφτες εις την Μακεδονίαν», Θεσσαλονίκη 1948 και τούς δύο τόμους τών τουρκικών άρχείων Μακεδονίας που έδημοσίευσα κατά τὰ έτη 1952 και 1954. Δυστυχώς δέν έλαβεν υπ' όψιν του τὰ έτερα έργα του γράφοντος υπό τόν τίτλον: «Η επανάστασις του 1821 εις την Μακεδονίαν», γ' έκδοσις, Βραβείον Άκαδημίας Άθηνών, Θεσσαλονίκη 1967 και πρό παντός την β' έκδοσιν της εργασίας «Άρματολοι και κλέφτες εις την Μακεδονίαν» Θεσσαλονίκη 1970, μετά περιλήψεως εις την γαλλικην γλώσσαν, τὰ όποια εξέδωκεν ή Έταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, ως και τας κριτικας επ' αυτών γραφείσας παρ' εξεχόντων επιστημόνων που έδημοσιεύθησαν εις τὰ επιστημονικά περιοδικά «Μνημοσύνη», τ. Γ' (1971), σελ. 20-25 και «Μακεδονικά», τ. 11 (1971) σελ. 425-435. Έκει θά έβλεπε πληθώραν άλλων πληροφοριών, ώστε ν' αποφυγή ολισθήματά τινα εις τὰ όποια περιέπεσε (βλ. σελ. 13 κ.έ.).

Αναφερόμενος ό Vasić εις την προέλευσιν της λέξεως άρματολός και του θεσμού τών άρματολών, ότι είναι άξία προσοχής ή θεωρία συμφώνως προς την όποιαν ό όρος martolos προήλθεν από την ελληνικην λέξιν άρματολός, διότι τὰ στοιχεia τὰ όποια εύρεν εις τας πηγας, ενισχύουν την θεωρίαν ταύτην: α) Συμφώνως προς μίαν σημείωσιν, την όποιαν έδημοσίευσεν ό Κ. Σάθας (Ιστορικά μνημεία κ.λ., Paris 1883), ό όρος άρματολός ήτο ήδη γνωστός κατά τούς χρόνους του Ίουστινιανού. β) Ο φορεύς μιás άρισμένης υπηρεσίας εις τό Βυζαντινόν Κράτος όνομάζετο άρματολός και γ) εις τας ελληνικας χώρας, αι όποiai εύρίσκοντο υπό την τουρκικην κυριαρχίαν, ό θεσμός αυτός έφερε την αυτήν όνομασίαν αλλά μόνον εις την ελληνικην γλώσσαν.

ΙΩΑΝΝΗΣ Κ. ΒΑΣΔΡΑΒΕΛΛΗΣ

Πνευματικοί άνδρες της Μακεδονίας κατά την τουρκοκρατίαν, Δημοσιεύματα της Έταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, Μακεδονική Λαϊκή Βιβλιοθήκη, αριθ. 23, Θεσσαλονίκη 1972, 8ον, σελ. 185.

Πρόκειται για τέσσερεις διαλέξεις που δόθηκαν στην αίθουσα τελετών της Έταιρείας Μακεδονικών Σπουδών κατά τό πρώτο εξάμηνο του 1972. Και οι τέσσερεις αναφέρονται σε Μακεδόνες λογίους που ανέπτυξαν έμπορικη και πνευματική δραστηριότητα και ανέδειχθηκαν έξω από τόν μακεδονικό χώρο, κυρίως στην Κεντρική Εύρώπη, στη Βόρεια Βαλκανική ή στην Άλεξάνδρεια της Αιγύπτου.

Συγκεκριμένα, ή πρώτη διάλεξη δόθηκε από τόν καθηγητή του Πανεπιστημίου της Βιέννης κ. Π. Κ. Ένεπεκίδη με τίτλο «Από τούς Καραγιάννηδες της Κοζάνης στους von Karajan της Βιέννης» (σ. 7-30). Με γλαφυρότητα παρουσιάζεται ή εξέλιξη της κοζανίτικης αυτής οικογένειας από τόν κατ' έξοχην ιδρυτή της Γεώργιο Καραγιάννη, που έγκαταστά-

θηκε στη Βιέννη γύρω στά 1760, ώς τόν σημερινό απόγονό τής τόν άρχιμουσικό Herbert von Karajan. Δύο κυρίως μέλη από τούς Καραγιάννηδες συγκεντρώνουν τό ενδιαφέρον του μελετητή, ό Γεώργιος (1743-1813) και ό γιός του Θεόδωρος (1810-1873)¹. Ό πρώτος, χάρη στο έμπορικό του δαιμόνιο, άποκτήσέ σέ λίγα χρόνια τεράστια περιουσία, καθώς και τόν κληρονομικό τίτλο φόν (τάξη τών «κληρονομικών ευγενών»), πού θά του άπονεμηθί από τόν εκλέκτορα τής Σαξονίας Φρειδερίκο Αύγουστο τήν 1 Ιουνίου 1792. Ό δεύτερος διαπρέπει στην έπιστήμη, ονομάζεται καθηγητής του Πανεπιστημίου τής Βιέννης, εκλέγεται μέλος τής Αυτοκρατορικής 'Ακαδημίας και πρόεδρος τής, αντιπρόσωπος άκόμη τών συμπολιτών του στη Γερμανική Έθνοσυνέλευση τής Φραγκφούρτης (1848). Χαρακτηρίζεται από έντιμότητα, άφοσίωση στην όρθοδοξία και πίστη στις ανθρωπιστικές ιδέες. Μετά από αυτόν, ή τρίτη γενεά και έπειτα θά περάση στον καθολικισμό. 'Η άνάμνηση τής έλληνικής χείμους από τήν έπίσκεψή έντονα στούς απόγονους. Δυό μάλιστα άπ' αυτούς, ό Ernst von Karajan (πατέρας του Herbert) και ή εξαδέλφη του Ζωή Reininghaus-Karajan θά έπισκεφθούν τόν Μάιο του 1925 τήν Κοζάνη, γιά νά γνωρίσουν τόν τόπο του γενάρχη τής οίκογένειάς τους και νά άναζητήσουν άλλους Καραγιάννηδες. 'Η Ζωή μάς άφησε ένα ταξιδιωτικό χείμους από τήν έπίσκεψή τής αυτή, γραμμένο με άρκετή χάρη και κάποια λογοτεχνική δροσιά. Ό συγγρ. τό εκδίδει γιά πρώτη φορά έδω (σ. 31-79), σάν παράρτημα τής διαλέξεώς του, στη γερμανική πρωτότυπη μορφή του και σέ νεοελληνική μετάφραση. Οί πληροφορίες του κειμένου παρουσιάζουν ενδιαφέρον και καταξιώνουν, νομίζω, τήν έκδοσή του.

Ός πρós τήν όργανική δομή τής διαλέξεως μπορεί κανείς νά παρατηρήσει ότι συχνές είναι οί παρεκβολές πού άναφέρονται πότε στά αίτια τής μεταναστεύσεως τών Έλλήνων, πότε στην οικονομική και πολιτική κατάσταση τής αυτοκρατορίας τών Άψβούργων, πότε στην πνευματική ή μουσική κίνηση τής Βιέννης και άλλοτε στη δύναμη τής Δημοκρατίας πού άναγνωρίζει τόν τίτλο του φόν στον τελευταίο γόνο τών αυστριακών Καραγιάννηδων. Είναί άπαραίτητη ή άρχή νά πλαισιώνεται τό βιογραφούμενο πρόσωπο με τά στοιχεία πού διεισβόρυσαν τόν υλικό και πνευματικό κόσμο τής έποχής του. 'Η έκταση όμως πού καλύπτουν τά στοιχεία αυτά (σ. 13-19, 20-21) και πού ξεπερνά τό 1/2 του όλου κειμένου μοι έμμοιούργησε μερικές φορές τήν έντύπωση ότι οί Καραγιάννηδες ξεχάστηκαν. Γιά τούς τελευταίους αυτούς ό συγγρ. προσκομίζει νέα βιβλιογραφικά δεδομένα. Οί βιογραφικές ώστόσο πληροφορίες σέ όρισμένες μόνο λεπτομέρειες συμπληρώνουν τό παλαιό άρθρο του 'Αντωνίου Σιγάλα (άναδηροσιευμένο με προσθήκες από τόν ίδιο στά 'Εκλαϊκευμένα Μελετήματα, τ. 2, 'Αθήναι 1971, σ. 112-123), τό όποιο έχει ύπόψη του ό κ. 'Ενεπεκίδης. 'Αν κριθή έπομένως ή παρουσιαζόμενη έδω έργασία όχι ως κείμενο διαλέξεως, αλλά ως μία γραπτή ιστορική πραγματεία, όφείλουμε νά διαπιστώσουμε ότι δέν ύποκαθιστά τή μελέτη του Σιγάλα, ούτε προσθέτει σ' αυτήν ουσιώδεις και πρωτότυπες μαρτυρίες. Μιά τέτοια διαπίστωση φυσικά δέν μειώνει τήν έπιτυχία πού μπορούσε νά έχη τό κείμενο σάν διάλεξη.

Και μία άκόμη παρατήρηση. Στη σελ. 22 και σημ. 1 ό κ. 'Ενεπεκίδης έπισημαίνει ένα λάθος ως πρós τό γενεαλογικό δένδρο τών Καραγιάννηδων, ότι δηλ. ό Γεώργιος Καραγιάννης νυμφεύθηκε τήν Περιστερά τόν γένος Οικονόμου και όχι τήν Περιστερά τόν γένος Σταμάτη, όπως έσφαλμένα μάς πληροφορεί ό Σιγάλας. Συμβουλευθήκα τή μελέτη του Σιγάλα και είδα ότι σέ δυό σημεία (βλ. 'Εκλαϊκευμένα Μελετήματα, έ.ά., σ. 114 και 115) με σαφήνεια άναφέρεται ότι ό Γεώργιος Καραγιάννης είχε πάρει γιά πρώτη γυναίκα τήν Περιστε-

1. 'Ας διορθωθί τό τυπογραφικό λάθος τής λεζάντας τής εικ. 3, σ. 23: αντί 1878 διάβ. 1873. Λάθος έπίσης τυπογραφικό μάλλον είναι τό έπαναλαμβάνόμενο δυό φορές στη σ. 17 και σημ. 1 όνομα του Α. Pecz (όχι Peez).

ρα τὸ γένος Οἰκονόμου. Λάθος λοιπὸν δὲν ὑπάρχει. Ἀς μοῦ ἐπιτραπῇ ἐξ ἄλλου νὰ σημειώσω ὅτι ὁ κ. Ἐνεπεκίδης μνημονεύει δυὸ φορές τὴ μελέτη τοῦ Σιγάλα, μιά στὴ σ. 11 γιὰ νὰ τονίσῃ κυρίως τὴ συνάντησιν τοῦ Σιγάλα μὲ τὸν Ernst καὶ τὴ Ζωὴ φὸν Κάραγιαν, καὶ ἄλλη μία στὴ σ. 22, γιὰ νὰ υπογραμμίσῃ τὸ παραπάνω ἀνύπαρκτο λάθος. Αὐτὴ ἡ ἀποσιώπησις ἀναμφισβήτητα δημιουργεῖ προβλήματα ὡς πρὸς τὴν καλύτερη ἐνημέρωσιν τοῦ ἐρευνητῆ, τὴ στιγμὴ ποὺ τὰ $\frac{2}{3}$ περίπου τῆς διαλέξεως τοῦ κ. Ἐνεπεκίδου καλύπτονται ἀπὸ τὰ ἀναφερόμενα στὴ μελέτῃ τοῦ Σιγάλα.

Ἡ δευτέρη διάλεξις ὀφείλεται στὸν καθηγητὴ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Ἰωάν. Ε. Ἀναστασίου. Φέρει τὸν τίτλον «Μητροφάνης Κριτόπουλος, πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, ἀπὸ τὴν Βέροια» (σ. 81-105). Ξεκινώντας ἀπὸ τὶς σπουδαιότερες πηγὰς καὶ βοηθήματα ὁ συγγρ. μᾶς περιγράφει σὲ σφαιρικὴ μορφή τὴ Ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ βεροιώτη ἐκκλησιαστικοῦ ἀνδρα σὲ μιά περίοδο ἀρκετὰ ὀδυνηρὴ καὶ πολυτάραχη (ζὴ ἀπὸ τὸ 1589 ὡς τὸ 1639) γιὰ τὴν Ὁρθοδοξίαν.

Ὁ Κριτόπουλος ὑπῆρξε ὁ κατ' ἐξοχὴν εὐνοούμενος τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως. Σ' ἐκεῖνον θὰ στηρίξῃ ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης τὶς πιὸ χρηστὰς ἐλλίδες γιὰ τὴν καλύτερη ἀντιμετώπισιν τῆς καθολικῆς προπαγάνδας. Γιὰ νὰ ἐνισχύσῃ μάλιστα τὴν τραγικὴ προσπάθειά του ποὺ στρεφόταν κατὰ τῶν Λατίνων θὰ φροντίσῃ μὲ ζωηρὸ ἐνδιαφέρον νὰ σταλῇ ὁ ἐλπιδοφόρος νέος στὴν Ἀγγλίαν, ὥστε μακριὰ ἀπὸ τὴ Ρώμην (καὶ μάλιστα ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸ Κολλέγιο τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου)¹ νὰ διευρύνῃ τὸν κύκλον τῶν γνώσεων, ἀλλὰ καὶ τῶν γνωριμιῶν του. Ἡ μορφωτικὴ αὐτὴ πολιτικὴ τοῦ Λουκάρεως συνέπιπτε μὲ τὶς γενικὲς ἐπιδιώξεις τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία εὐνοοῦσε τὶς ἐπαφὰς μὲ τὸν ὀρθόδοξο ἀνατολικὸ κόσμον. Ἐτοί ὁ Κριτόπουλος, μέσα σὲ εὐνοϊκὰ συνθήκες ποὺ θὰ τὶς ζήλευε κανεὶς ἀκόμη καὶ σήμερα, προστατευόμενος τοῦ ἰδίου τοῦ ἀρχιεπισκόπου τοῦ Καντέρμπουρου Abbot, θὰ σπουδάσῃ ἐπὶ πέντε χρόνια στὴν Ὁξφόρδῃ. Ἐπειτα, παρὰ τὴν ἔντονη ἀντίδρασιν τοῦ ἀρχιεπισκόπου, θὰ περιέλθῃ τὶς σπουδαιότερες γερμανικὰς πόλεις (Ἀμβούργο, Βρέμην, Ἐλμστάδην, Βίτεμπεργκ, Νυρεμβέργην, Αἰδούρην, Τυβίγγην, Στουτγάρδην, Στρασβούργο), θὰ γνωρίσῃ ἀπὸ κοντὰ τὶς ἀποχρώσεις τῆς Προτεσταντικῆς Ἐκκλησίας, θὰ διαδῶσῃ τὶς δογματικὰς ἀπόψεις τῆς Ὁρθοδοξίας, θὰ κατέβῃ στὴ Γενεύη καὶ στὴ Βενετία, γιὰ νὰ ἐπιστρέψῃ τελικὰ στὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ἀπὸ ἐκεῖ στὴν Ἀλεξάνδρειαν.

Τὴ μόρφωσιν ποὺ πῆρε ὁ Κριτόπουλος, χάρι καὶ στὴν παρακολούθησιν τῶν μαθημάτων σὲ εὐρωπαϊκὰ πανεπιστήμια, καὶ στὶς προσωπικὰς γνωριμίας καὶ στὴν πολυχρόνια παραμονὴν στὴν Ἀγγλίαν καὶ Γερμανίαν, ὀσκόλα θὰ μπορούσε νὰ τὴ συναντήσῃ κανεὶς σὲ ἄλλο

1. Θὰ ἤθελα νὰ προσθέσω μία ἐνδιαφέρουσα, νομίζω, μαρτυρία, ποὺ προέρχεται ἀπὸ ἀνέκδοτο ἔγγραφο, σχετικὰ μὲ τὴν ἀντίδρασιν τῆς Ρώμης, ὅταν ἔγινε γνωστὸ ὅτι ὁ Μητροφάνης Κριτόπουλος ἐστάλῃ ἀπὸ τὸν Κύριλλον Λουκάρι στὴν Ὁξφόρδην γιὰ σπουδὰς. Συγκεκριμένα ἡ Sacra Congregatio de Propaganda Fide στὴ συνεδρία τῆς ὑπ' ἀριθμ. 32 τῆς 8 Μαρτίου 1625 ἀπεφάσισε νὰ ἀναθέσῃ στὸν ἀποστολικὸ νοῦντιστο τοῦ Βελγίου τὴ φροντίδα νὰ ἀπομακρύνῃ τὸν Μητροφάνην ἀπὸ τὸ πανεπιστήμιον τῆς Ὁξφόρδης καὶ νὰ τὸν κατευθύνῃ σὲ καθολικὴ «γυμνάσιον» (!). Τὸ σχετικὸ ἔγγραφο βρίσκεται στὸ Archivio Propag. Fide-Acta, τ. 3 (1622-25), φ. 201^v-202^r (Congregatio 32). Τὸ κείμενό του εἶναι τὸ ἀκόλουθον: «Ex eiusdem nuntij (δὴλ. nuntij Belgici: βλ. φ. 201^r) literis recitavi (ὁ εἰσηγούμενος καρδινάλιος A. Barberini) in Oxoniensi Academia Angliæ Metrophanem quendam Graecum a Cyrillo, Constantinopolitano Patriarcha, illuc, ut creditur, missum, studiis haereticum operam dare, ibique expensis Pseudoarchiepiscopi Cantuariæ sustentari, Patres (ἐνν. τῆς Προπαγάνδας) autem, id aegre ferentes, mandarunt scribi nuntio, ut curaret d(ictum) Metrophanem ab illa Academia ad Catholica Gymnasia abducere».

λόγιο τῆς ἐποχῆς του. Ἡ προσφορά του ἐξ ἄλλου στὴ θεολογικὴ φιλολογία ὑπῆρξε σημαντικὴ, ἐνὼ δὲν θὰ ἦταν ὑπερβολὴ ἂν χαρακτηρίζοταν ὡς ὁ ἱκανότερος Ἑλληνας ὀρθόδοξος πρεσβευτὴς στὶς προτεσταντικὲς χώρες τοῦ Βορρᾶ. Στὶς σχέσεις ἀκριβῶς τοῦ Κριτόπουλου μὲ τοὺς Ἀγγλοὺς καὶ τοὺς Γερμανοὺς ἔχει ρίξει, καὶ πολὺ σωστά, τὸ μεγαλύτερο βάρος ἡ νεώτερη ἱστορικὴ ἔρευνα ἀναφερόμενη στὴν κίνησι τῶν ἰδεῶν.

Ἔχουμε ὁμῶς μαρτυρίες πού νά διαφωτίζουν τὶς τυχόν σχέσεις τοῦ Κριτόπουλου μὲ τοὺς καθολικοὺς ἢ τὴν ἐπίσημη Καθολικὴ Ἐκκλησία; Ὁ γνωστός ἰησουϊτὴς ἱστορικὸς Georg Hofmann μὲ τὶς ἐρευνές του στὸ ἱστορικὸ ἀρχεῖο «de Propaganda Fide» ἀπέδειξε ὅτι ὁ Μητροφάνης ὡς πρωτοσύγκελλος τοῦ γέροντα πατριάρχῃ Γεράσιμου καὶ ἰδίως ὡς πατριάρχῃς Ἀλεξανδρείας διατηροῦσε φιλικὲς σχέσεις μὲ φραγκισκανοὺς μισσιοναριοὺς ἐγκατεστημένους στὸ Κάιρο, ἀπὸ τοὺς ὁποίους καὶ προμηθεύθηκε βιβλία τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας (π.χ. τὴ Summa τοῦ Θωμᾶ Ἀκυῖνάτη, τὰ ἔργα τοῦ καρδινάλιου Roberto Bellarmino κ.ά.), καθὼς καὶ μὲ τοὺς λατίνους ἐπόπτες τῶν Ἁγίων Τόπων¹. Πολὺ πιὸ ἐνδιαφέρουσες ὁμῶς εἶναι οἱ δύο ἐπιστολὲς πού ὁ Μητροφάνης ἀπήντησε στὸν καρδινάλιο Antonio Barberini (πρόεδρος μάλιστα τῆς Propaganda Fide), τὴν 20 Ἰανουαρίου καὶ 25 Μαΐου 1637. Μὲ αὐτὲς ζητοῦσε νά μεριμνήσῃ ὁ καθολικὸς ἀξιωματοῦχος, ὥστε ἔνα ἢ δύο ἑλληνοπούλα (ἀνεψιοὶ τοῦ Κριτόπουλου) νά εἰσαχθοῦν στὸ περίφημο Ἑλληνικὸ Κολλέγιο τῆς Ρώμης. Ἡ Προπαγάνδα μὲ εὐχαρίστησι ἀπήντησε στὸν Μητροφάνη τὴν 23 Μαΐου 1637 ὅτι θὰ φροντίσῃ νά γίνουν δεκτοὶ οἱ δύο ἀνεψιοὶ του στὸ γνωστὸ Κολλέγιο².

Οἱ πληροφορίες αὐτὲς θέτουν, νομίζω κατὰ τρόπο σοβαρό, τὸ πρόβλημα τῆς στάσεως γενικὰ τοῦ Κριτόπουλου ἀπέναντι στὶς ἄλλες χριστιανικὲς Ἐκκλησίες σὲ ἐποχὴ ἐντονου φανατισμοῦ καὶ ὀξύνσεως τῶν παθῶν. Κι' αὐτὸ, γιατί στὸ πρόσωπο τοῦ Μητροφάνη συναντοῦμε τὴν ξεχωριστὴ καὶ ἐντυπωσιακὴ περίπτωσι τοῦ ὀρθόδοξου ἱερωμένου, ὁ ὁποῖος μορφώθηκε σὲ εὐρωπαϊκὲς χώρες μὴ καθολικὲς μὲ τὴ φροντίδα τοῦ πιὸ σφοδροῦ ἀντίπαλου τοῦ καθολικισμοῦ, τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως, καὶ πού ὅταν ἐπιστρέφῃ στὴν πατρίδα του ἐνδιαφέρεται νά στείλῃ ἑλληνοπούλα γιὰ νά σπουδάσουν στὴν καρδιά τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας, στὴ Ρώμη, τὸ Παπικὸ Ἑλληνικὸ Κολλέγιο. Πῶς μπορεῖ κανεὶς νά ἐξηγήσῃ τὴν πλήρη αὐτὴ μεταστροφή τοῦ Μητροφάνη; Κατέληξε μὴπως στὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ καθολικοὶ βρίσκονται πλησιέστερα πρὸς τὴν ὀρθοδοξίαν; Γι' αὐτὸ ἄραγε καὶ φέρθηκε μὲ ψυχρότητα πρὸς τοὺς παλαιοὺς φίλους του προτεστάντες, μὲ τοὺς ὁποίους δὲν ἀνταλλάσσει ἐπιστολὰς ἀπὸ τότε πού θὰ ἐπιστρέψῃ στὴν πατρίδα του (βλ. σ. 102-103); Καὶ νά σκεφθῇ κανεὶς ὅτι ὁ Μητροφάνης ἀλληλογραφεῖ μὲ τὸν καρδινάλιο Barberini στὸ πρῶτο ἐξάμηνο τοῦ 1637, ἓνα χρόνο δηλ. πρὶν ἀπὸ τὸν τραγικὸ θάνατο τοῦ μεγάλου εὐεργέτη του Κ. Λουκάρεως, στὸ διάστημα πού ὁ τελευταῖος αὐτὸς ἀγωνίζεται ἀπελπισμένα κατὰ τῶν καθολικῶν. Ἀπὸ τὰ 1637 ἐπομένως, ἂν ὅχι καὶ πιὸ πρὶν, ὁ Μητροφάνης εἶναι βέβαια ὅτι ἀκολουθεῖ γραμμὴ διαφορετικὴ ἀπὸ ἐκείνη τοῦ Λουκάρεως. Δὲν φαίνεται νά βλέπῃ σὰν τρομεροὺς

1. Βλ. Georg Hofmann S. J., 'Griechische Patriarchen und römische Päpste. Untersuchungen und Texte. III, Metrophanes Kritoopoulos, OC τ. XXXVI-2 (Octobri 1934), σ. 76-77, 82.

2. Βλ. τὰ ἔγγραφα στοῦ Hofmann, ἔ.α., σ. 80-81. Στὸν κατάλογο ὡστόσο τῶν μαθητῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ Κολλεγίου δὲν ἀναφέρεται κανένας ἀνεψιὸς τοῦ Μητροφάνη (αὐτόθι, σ. 77). Ἡ σχετικὴ ἀπόφασις τῆς Προπαγάνδας ἐλήφθη στὴν ὑπ' ἀριθμ. 231 συνεδρία τῆς τὴν 11 Μαΐου 1637. Ὁ καρδινάλιος Barberini μάλιστα πρότεινε «velle unum ex dictis adolescentibus sustentare suis impensis, reliquo scuta sex menstrua decrevit pro illius alimentis, donec sua studia perficiat» (βλ. τὸ κείμενο στὸ Arch. Prop. Fide-Acta, τ. 12, 1636-1637, φ. 293v).

έχθρους τούς λατίνους. Δέν ξέρω λοιπόν άν ήταν τολμηρό νά σκεφθώ ότι ό Μητροφάνης ένσυνειδητα πράγματι, χωρίς ψυχολογικές πιέσεις, έθετε τήν ύπογραφή του στό πρακτικά τής συνόδου τής 24 Σεπτεμβρίου 1638, μέ τήν όποία άναθεματιζόταν ό Λούκαρις ώς καλβινιστής. Ό βίαιος θάνατος τού προστάτη του τόν συγκλόνισε άναμφισβήτητα, αλλά φαίνεται ότι μάλλον δέν συμφωνούσε μέ τίς ιδέες του¹.

Ή διάλεξη-μελέτη τού κ. Άναστασίου, γραμμένη μέ σαφήνεια και μέθοδο, καθώς θίγει τά βασικά προβλήματα τής ζωής και τών πράξεων μιάς ήγετικής φυσιογνωμίας τής πνευματικής Ιστορίας μας, μοδ έξασφάλισε τή δυνατότητα νά αναπτύξω τίς παραπάνω σκέψεις. Πρέπει δέ νά άναγνωρισθί ότι μιά μελέτη χτυπά στόν στόχο, όταν προσφέρει τίς προυποθέσεις γιά περαιτέρω έρευνα.

Ή τρίτη κατά σειρά διάλεξη άνήκει στόν έπ ιστημονικό συνεργάτη τού ΙΜΧΑ κ. Ιωάννην Α. Παπαδριανόν. Ό τίτλος τής είναι: «Ένας μεγάλος Μακεδόνας άπόδδημος: Εϋφρόνιος Ραφαήλ Παπαγιαννούσης-Πόποβιτς» (σ. 107-133). Ή διάλεξη αυτή έκτυπώθηκε και σέ χωριστό τεύχος άπό τόν Σύνδεσμο Γραμμάτων και Τεχνών Νομού Κοζάνης (άρθρμ. δημοσιεύματος 9, Θεσσαλονίκη 1973). Τό περιεχόμενό τής έγινε γνωστό και άξιολογήθηκε χάρη σέ κριτικές δικών μας και ξένων (βλ. π.χ. Μ.Υ. Stojanović στό «Balkanica» 4(1973), σ. 667, ή J. Tarnanidés στό «Cyrillomethodianum» 2 (1972-73), σ. 203-204).

Μέ τή μελέτη αυτή, πού βασίζεται σέ πηγές έκδεδομένες και άνέκδοτες (προερχόμενες άπό τή Δημοτική Βιβλιοθήκη Κοζάνης), στοιχειοθετείται και τεκμηριώνεται ή ζωή ενός δραστήριου διδασκάλου και λογίου, τού Κοζανίτη Χαρίτωνος ή Χαρισίου Παπαγιαννούσης-Πόποβιτς (1772-1853), πού κατά περίεργο τρόπο θά αλλάξει τού βαπτιστικό του σέ Εϋφρόνιος Ραφαήλ². Πολύ σωστά ό συγγρ. άποσαφηνίζει άρχικά τούς λόγους πού προκάλεσαν τό μεταναστευτικό ρεύμα τών Μακεδόνων πρós τήν Κεντρική Εϋρώπη και ιδίως πρós τίς χώρες τής Αϋτοκρατορίας τών Άψβούργων (σ. 109-110)³. Έτσι έξω άπό τή Μακεδονία έπισημαίνουμε τήν εξέλιξη τού Παπαγιαννούση, πατέρα, πού θά άναδειχθί σέ άξιο μητροπολίτη Βελιγραδίου (στό 1783), ως Διονύσιος, και σέ επίσκοπο Βούδας άργότερα (στό 1790), ενώ ό αϋτοκράτορας τής Αϋστρίας Φραγκίσκος Β' θά άνακηρύξει πατέρα και γιό σέ εϋγενείς (1797) άπονέμοντάς τους τόν γνωστό τίτλον von. Ό γιός, Εϋφρόνιος Ραφαήλ, συμπληρώνει τίς σπουδές του στίς ούγγρικές πόλεις Sopron, Késmárk και Sárgosratak, καθώς και στή Βιέννη. Έπειτα θά προσφέρει τίς πολύτιμες ύπηρεσίες του σάν δάσκαλος στό σχολεία τών έλληνικών παροικιών τής Πέστης, τής Βιέννης, τού Τέμεσβαρ και ιδιαίτερα τού Σεμλίνου (Zemun). Ό συγγρ. παραθέτει άνέκδοτα ως σήμερα γραπτά δοκίμια μαθητών τού Εϋφρονίου Ραφαήλ. Τά δοκίμια αυτά παρουσιάζουν ειδικό ένδιαφέρον και γιά τήν Ιστορία τής Παιδαγωγικής και γιά τή μέθοδο τής μεταφοράς ενός άρχαίου κειμένου στή νεοελληνική. Άς σημειωθί εξ άλλου ότι τά παραπάνω μαθητικά γραπτά συντάχτηκαν στό «τρίτο» Έλληνομουσειό τού Σεμλίνου, ένδειξη άσφαλώς τής ελληνικής έκπαιδευτικής παραδόσεως στήν πόλη αυτή. Ποιά όμως ήταν τά (προηγούμενα); άλλα δύο scho-

1. Πρβλ. παρόμοια στάση και τού Μελετίου Συρίγου άπέναντι στόν θάνατο τού ευεργέτη του (Κ. Λουκάρεως): Ζ α χ. Ν. Τ σ ι ρ π α ν λ ή, Μελέτιος Συρίγος (1586-1664), «Γρηγόριος ό Παλαμής», τ. 54 (1971), σ. 163.

2. Δέν γνωρίζω γιά ποιά αίτία άλλαξε τό δνομά του, άφού δέν άκολούθησε τό έκκλησιαστικό στάδιο. Έτσι συνηθιζόταν τήν εποχή εκείνη, ή μήπως όφειλόταν σέ προσωπικούς λόγους (σέ ιδιορρημία) τού Παπαγιαννούση; Ό βιογράφος του στό μέλλον θά προβληματισθί κάπως επάνω στό θέμα αυτό.

3. Τά άναφερόμενα έδώ συμπληρώνουν τά γραφόμενα στόν ίδιο τόμο (σ. 13) άπό τόν κ. Ένεπεκίδη.

λεῖα καὶ ποιά ἡ τύχη τους; Εἶναι ἓνα θέμα πού ἀξίζει νά ἐρευνηθῇ σέ ὅλες του τίς διαστάσεις καὶ ἐλπίζουμε ὁ συγγρ. νά προχωρήσῃ στὴ διαπραγμάτευσή του¹. Ἀξίζει ἀκόμη νά τονισθῇ ἡ σημασία τοῦ ἀνέκδοτου λευκάματος τοῦ Εὐφρονίου Ραφαήλ πού βρήκε ὁ συγγρ. στὴ Δημοτικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Κοζάνης. Ἀπὸ ἀποσπάσματα τοῦ περιεχομένου του πού δημοσιεύονται καταλαβαίνουμε κάπως τὸν εὐρὺ κύκλο τῶν γνωριμιῶν τοῦ Κοζανίτη λόγιου. Ἀνάμεσα στὰ σημειώματα πού περιλαμβάνει τὸ λεύκωμα αὐτὸ διακρίνουμε καὶ ἐκεῖνο πού ἔγραψε ὁ Γεώργιος Ἰωάννου Καραγιάν στίς 2 Ἰουλίου 1796 (σ. 130). Χαρακτηρίζει δὲ τὸν ἑαυτὸν του θεο τοῦ Εὐφρονίου. Πρόκειται βέβαια γιὰ τὸν ἀρχηγὸ τῆς περιφημῆς οἰκογένειας τῶν Καραγιάννηδων (βλ. λίγο πῶς πάνω). Θὰ ἦταν, νομίζω, χρήσιμο νά μνημονευθῇ ἡ συγγένεια τῶν δύο οἰκογενειῶν καὶ νά ἐξακριβωθοῦν οἱ τυχόν ἀλληλεπιδράσεις τους. Τὸ ἴδιο ἐπίσης ἰσχύει καὶ γιὰ τὸν Γεώργιο Χαρίση (σ. 131), θεο τοῦ Ραφαήλ, ἡ γιὰ τὸν Δημήτριο Πόποβιτς (ἀπλὴ συνωνυμία).

Τὸ ὕλικο πού ἔχει στὰ χέρια του ὁ κ. Παπαδριανὸς εἶναι ἀρκετὰ ἐνδιαφέρον, καὶ εὐχόμεθα, μὲ τὴ χρησιμοποίησιν καὶ ἄλλων ἀνεκδότων ἐγγράφων ἀπὸ γιουγκοσλαβικά ἰδιῶς ἀρχεῖα (ὅπως τῆς ἑλληνικῆς παροικίας τοῦ Σεμλίνου), νά μῶς δοῦν εὐχόμενος πνευματικὸς καρπούς, ἀπαραίτητους γιὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀπόδημου μακεδονικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ἡ τετάρτη καὶ τελευταία διάλεξι, πού συνοδεύεται ἀπὸ πλούσια βιβλιογραφία, ἔγινε ἀπὸ τὸν κ. Τάσο Ἀθ. Γριτσόπουλον δ.φ., καὶ ἔχει τίτλο «Γεώργιος Ζαβίρας, ὁ Σιατιστεὺς, θεράπων τοῦ λογίου Ἑρμοῦ καὶ τοῦ κερδίου» (σ. 135-184). Καὶ μὲ τὴν διάλεξιν αὐτὴν μεταφερόμαστε στὸ κλίμα τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰ., στὰ προβλήματα τῶν Δυτικομακεδόνων ἀποδήμων. Ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς τὴν σπουδαιότερη ἴσως θέση κατέχει ὁ Σιατιστινὸς Γεώργιος Ζαβίρας (1744-1804), ὁ ὁποῖος ἔνωρις ἐγκαταστάθηκε στὴν Οὐγγαρία, ὅπου ἐπιδόθηκε στὸ ἐμπόριο, ἀλλὰ πῶς πολὺ στὰ Γράμματα. Ὁ συγγρ. ἀναγνωρίζει ὅτι νέα πράγματα δὲν φέρνει στὴν ἐπιφάνεια γιὰ τὸν Μακεδόνα αὐτὸν λόγιον (σ. 137) καὶ βασίζεται ἀρκετὰ στὴν ἐργασία τοῦ Οὐγγρου καθηγητῆ καὶ φιλέλληνα Ἀνδρέα Horváth «Ἡ ζωὴ καὶ τὰ ἔργα τοῦ Γεωργίου Ζαβίρα, Budapest 1937». Ἡ ὑπόμνησις ὥστόσο τῶν προβλημάτων τῶν σχετικῶν μὲ τὴν πνευματικὴν αὐτῆς φαινομενολογία, τὰ ὁποῖα ἀναμένουν τὴ λύσιν τους ἀπὸ τοὺς νέους Ἑλλήνες, ἰδίως, ἐρευνητῆς, ἀποτελεῖ καὶ ἐθνικὸ καὶ ἐπιστημονικὸ χρέος. Τὰ σπουδαιότερα ἔργα τοῦ Ζαβίρα, ἂν ἐξαίρεσις κανεῖς τὴ «Νέα Ἑλλάδα», ἐναπόκεινται ἀνέκδοτα στὴ βιβλιοθήκῃ τῆς Βουδαπέστης. Μὲ τίς βιβλιογραφικὰς ὑποδείξεις τοῦ ἀρθροῦ αὐτοῦ τοῦ κ. Γριτσόπουλου μπορεῖ κανεῖς ἄνετα νὰ ξεκινήσῃ γιὰ νὰ φτάσῃ σὲ μιὰ ἐμπεριστατωμένη μελέτη πού θὰ ἀξιολογῇ καὶ θὰ ἀνθολογῇ ἀκόμη τίς ἀνέκδοτες πραγματεῖες τοῦ Ζαβίρα, οἱ ὁποῖες γράφτηκαν μὲ ἐπιστημονικὴ μέθοδο, ὥστε σήμερα νὰ κατέχουν πρωτεύουσα θέση μέσα στὸν Ἑλληνικὸ Διαφωτισμό.

ZAX. N. ΤΣΙΡΠΑΝΑΗΣ

Γεωργίου Ἰωάννου Ζαβίρα, Νέα Ἑλλὰς ἢ Ἑλληνικὸν Θεάτρον. Ἀνατύπωσις Α' ἐκδόσεως. Ἐπιμέλεια-Εἰσαγωγή-Εὐρετήριο Τάσου Ἀθ. Γριτσόπουλου δ.φ., Ἀθῆναι 1972, 8ο, σελ. XLVIII + ο' + 609. (Ἐκδ. Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Ἐπιστημονικαὶ πραγματεῖαι. Σειρά φιλολογικὴ καὶ θεολογικὴ, ἀριθ. 11).

Ἄν θέλῃ νὰ τιμῇσιν κανεῖς τὴ μνήμην ἐνὸς λογίου, τότε πρέπει νὰ μελετήσῃ καὶ νὰ ἐκδώσῃ τὸ ἔργο πού μᾶς ἔφησε. Θὰ εἶναι ἡ πῶς εἰλικρινὴς ἐκδήλωσις εὐγνωμοσύνης καὶ

1. Μὲ τὰ προσαγόμενα νέα στοιχεῖα διορθώνονται τὰ παλαιὰ σφάλματα τοῦ Τρύφ. Ε. Εὐαγγελίδου, Ἡ παιδεία ἐπὶ τουρκοκρατίας, τ. 2, Ἀθῆναι 1936, σ. 440 σημ. 1. Ἐχει ὁμοῦς καμιά σχέση ὁ Εὐφρόνιος μὲ τὸν Σωφρόνιο Πόποβικ, πού δίδαξε στὴν Πέστη, ὅπως ἀναφέρει ὁ Εὐαγγελίδης (αὐτόθι, σ. 405);